

پیش‌بینی نرخ نفوذ دستگاه TBM در تونل بلند زاگرس با استفاده از شبکه عصبی و spss

حسین ابوالحسینی^۱، رسول اجل لویان^۲، کمال گنجعلی پور^۳، حدیثه منصوری^۴

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد زمین شناسی مهندسی دانشگاه اصفهان

۲- دانشیار دانشگاه اصفهان

۳- مهندس مشاور شرکت ساحل

۴- دانشجوی دکتری دانشگاه اصفهان

HosseinAbolhosseini9@gmail.com

خلاصه

تونل انتقال آب نوسود بخشی از طرح انتقال آب به دشتهای گرمسیری غرب کشور است که آب منحرف شده از رودخانه سیروان را به پایین دست منتقل می‌کند. اجرای تونل (حفاری و سگمنت گذاری) بصورت مکانیزه و با استفاده از یک دستگاه D.S.TBM انجام می‌گیرد. در این مقاله جهت بررسی تاثیر گذاری داده‌ها از spss و جهت پیش‌بینی نرخ نفوذ TBM از روش شبکه عصبی استفاده شده است. با استفاده از برنامه spss پارامترهای بدون تاثیر یا با تاثیر کم شناسایی شده و فقط داده های موثر در نرخ پیشروی به عنوان ورودی به شبکه عصبی داده می‌شود. نرخ نفوذ برابر با نرخ پیشروی آبی ماشین است و معمولاً بر حسب میلی متر بر دور تاج حفار به صورت معمول با توجه به TBM بیان می‌شود. پارامترهایی که برای پیش بینی نرخ نفوذ به عنوان ورودی شبکه مورد بررسی قرار گرفته اند عبارت اند از: مقاومت فشاری تک محوره، شاخص CLI، سیستم طبقه بندی RMR، آزمون برزیلی BTS، SIGMA، منظور شده است. با توجه به خروجی شبکه عصبی میزان تاثیر پارامترهای ورودی به ترتیب: مقاومت فشاری تک محوره سنگ، RMR، BTS، شاخص CLI، SIGMA تاثیر گذار است.

کلمات کلیدی: نرخ نفوذ TBM، تونل بلند زاگرس، شبکه عصبی، spss

۱. مقدمه

تونل انتقال آب نوسود بخشی از طرح انتقال آب به دشتهای گرمسیری غرب کشور است که آب منحرف شده از رودخانه سیروان را به پایین دست منتقل کرده و وظیفه آن کنترل و تنظیم آبهای سطحی منطقه وسیعی از غرب کشور و انتقال آن به دشتهای زراعی منطقه می باشد. مقطع تونل بصورت

^۱ - دانشجوی کارشناسی ارشد زمین شناسی مهندسی دانشگاه اصفهان

^۲ - دانشیار دانشگاه اصفهان

^۳ - مهندس مشاور شرکت ساحل

^۴ - دانشجوی دکتری دانشگاه اصفهان

دایره ای و با قطر حفاری ۵/۲۷۵ m جهت انتقال آب بصورت ثقلی طراحی شده است. تونل انتقال آب نوسود قطعه ۱- الف شامل دو دهانه هیروی با مختصات تقریبی ۳۸۷۹۰۷۸ شمالی و ۶۰۱۲۷۵ شرقی و مره خیل با مختصات تقریبی ۳۸۷۹۰۷۸ شمالی و ۶۰۱۲۷۵ شرقی می باشد. دهانه مرخیل در کنار روستای مره خیل در فاصله تقریبی ۲۸ کیلومتری غرب شهر با بنگان قرار دارد. قطعه دوم این تونل که از رودخانه ليله تا از گله (به طول 26 کیلومتر) می باشد با مختصات ورودی ۳۸۷۱۷۴۴.۹۲۰۰ شمالی و ۵۹۶۰۵۸.۱۰۲۵ شرقی و مختصات خروجی آن ۵۷۸۰۱۹.۲۸۸۴ شرقی و ۳۸۵۳۶۸۳.۵۶۵۳ شمالی می باشد. اجرای تونل (حفاری و سگمنت گذاری) بصورت مکانیزه و با استفاده از یک دستگاه D.S.TBM انجام می گیرد. در این مقاله جهت بررسی نرخ پیشروی TBM از روش شبکه عصبی استفاده شده است. یکی از فاکتورهای مهم موثر که بر سرعت حفاری تاثیر می گذارد، نرخ نفوذ TBM یا نرخ پیشروی آن است. نرخ نفوذ برابر با نرخ پیشروی آبی ماشین است و معمولاً بر حسب میلی متر بر دور تاج حفار به صورت معمول با توجه به TBM بیان می شود. نرخ نفوذ خواص سنگ، مشخصات ماشین و ابزار برش تخمین زده می شود. البته فاصله، جهت و شرایط درزه ها نیز بر نرخ نفوذ تأثیر می گذارد که مقدار کمی این اثر در تعدادی از روشها، از جمله روش انستیتو تکنولوژی نروژ ۳ لحاظ شده است.

۱. پردازش داده ها

مقاله حاضر، از روش مدلسازی رگرسیون چند متغیره (MVRA) و شبکه عصبی مصنوعی (ANN) برای پیش بینی نرخ نفوذ (PR) با استفاده از مقاومت تراکمی تک محوره (UCS)، مقاومت کششی، CLI، SIGMA، و سیستم طبقه بندی RMR استفاده می کند. پایگاه داده ها شامل ۶۴ داده از ۲۳ واحد زمین شناسی در مسیر تونل نوسود استفاده شده است. خصوصیات آماری پارامترهای استفاده شده در مدل در جدول ۱ نشان داده شده است. از آنجایی که در بررسی های آماری لازم است داده ها توزیع نرمال داشته و داده های پرت در بین آن ها وجود نداشته باشد، در این بررسی جهت حذف داده های پرت از نمودار چارکی (box plot) استفاده شد. نمودار چارکی نموداری تصویری است که داده ها را بر اساس پنج مقدار نمایش می دهد. این مقادیر عبارتند از کوچکترین داده، چارک اول، میانه، چارک سوم و بزرگترین داده. در این نمودار ابتدای جعبه چارک اول و انتهای آن چارک سوم است. خطی که جعبه را به دو قسمت مساوی تقسیم می کند میانه داده ها است. از هر طرف جعبه نیز به اندازه بیشترین و کمترین داده خطی ادامه می یابد. هر عددی که خارج از مرزهای نمودار قرار گیرد را یک داده پرت می نامند (برادران، ۱۳۹۰). بعد از حذف داده های پرت، با استفاده از آزمون کولموگروف اسمیرنوف، پیروی داده ها از توزیع نرمال بررسی شد. فرضیه صفر در این آزمون عبارت است از پیروی داده ها از توزیع نرمال و فرضیه مقابل آن عدم پیروی داده ها از توزیع مورد نظر است. مقادیر P-value در این آزمون برای هر یک از متغیرهای مدل در جدول ۱ نشان داده شده است. با توجه به اینکه سطح معنی داری برای هر پنج متغیر بیشتر از ۰/۰۵ است فرضیه صفر پذیرفته می شود بدین معنا که توزیع داده ها نرمال است.

جدول ۱: مشخصات آماری پارامترهای مدل

پارامتر	کمترین	بیشترین	میانگین	انحراف معیار	نتایج آزمون نرمالیت
RMR	0	12	2.96	2.22	۰/۰۲
UCS	15	120	58.57	37.04	۰/۰۷

۰/۳۳	6.088	13.9	31	5	sigmacm
۰/۳۷	3.192	67.06	75	65	CLI
0/23	9.093	19.42	37	4	BTS

۳. رگرسیون خطی چند متغیره

رگرسیون چند متغیره ارتباط بین یک سری از متغیرهای مستقل را با متغیر مورد نظر بیان می‌کند. اگر بخواهیم ارتباط خطی بین متغیرهای مستقل x_1, x_2, \dots, x_n و متغیر y که وابسته به آنهاست ایجاد کنیم، رابطه 1 باید بین آنها برقرار باشد:

$$y = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + \dots + a_n x_n + \epsilon \quad (1)$$

در این رابطه، از مقادیر a_1, a_2, \dots, a_n با عنوان ضرایب رگرسیون یاد می‌شود. این ضرایب، ضرایب نامشخصی هستند که در حقیقت مسئول برآورد پارامتر وابسته‌اند (جلالی و بید هندی ۱۳۸۵). برای بررسی اعتبار کلی مدل از آزمون F استفاده می‌شود. در صورت معنی‌دار بودن این آزمون که از تقسیم مجموع تغییرات تعیین شده بوسیله مدل به مجموع تغییرات باقیمانده حاصل می‌شود، می‌توان اطمینان حاصل کرد که متغیرهای وارد شده در مدل توانسته‌اند تغییرات متغیر وابسته را تا حدودی (برابر با مقدار R^2) توجیه کنند. منظور از معنی‌دار بودن یک آزمون آن است که احتمال تصادفی بودن نتیجه آن بسیار پایین و قطعاً کمتر از سطح اطمینان آن آزمون است. به طور معمول سطح اطمینان آزمون‌ها را $0/05$ در نظر می‌گیرند. برای بررسی معنی‌دار بودن اثر هر یک از متغیرهای مستقل آزمون t مستقل به کار می‌رود. در صورت معنی‌دار بودن این آزمون که از تقسیم ضریب رگرسیونی آن متغیر به خطای معیار متناظر با آن بدست می‌آید، می‌توان نتیجه گرفت که آن متغیر می‌تواند پیش‌گویی کننده متغیر وابسته باشد.

۴. شبکه عصبی مصنوعی

شبکه عصبی از تعداد زیادی واحد پردازشگر ساده به نام نورون تشکیل شده که از ساختار بیولوژیکی مغز انسان الهام گرفته شده است. توانایی بالای شبکه‌های عصبی مصنوعی در مدل‌سازی مسائل چند متغیره غیر خطی، آنها را به ابزاری قدرتمند در ژئوتکنیک و مهندسی سنگ تبدیل کرده است. شبکه عصبی می‌تواند راه حل صحیحی برای مسائل و رویدادهایی که بر پایه داده‌های تجربی و مشاهدات صحرایی هستند، ارائه کند (Yagiz et al., 2011). سه جز اساسی شبکه عصبی تابع تبدیل، ساختار شبکه و قانون یادگیری می‌باشد که نحوه انتخاب آنها به ماهیت مسأله بستگی دارد (Sarkar et al., 2010). قبل از استفاده از شبکه به عنوان ابزاری برای پیش‌بینی، لازم است تا با استفاده از بخشی از داده‌ها شبکه را تعلیم داد. الگوریتم‌های مختلفی برای آموزش شبکه وجود دارد که از بین آنها الگوریتم پس انتشار معروفتر و قابل اعتمادتر است. شبکه عصبی پس انتشار (Back Propagation neural Network) حداقل از سه لایه تشکیل شده است: ورودی، مخفی و خروجی. هر لایه شامل تعدادی نورون می‌باشد که نورون‌های هر لایه از طریق وزن‌ها با نورون‌های لایه دیگر مرتبط می‌شود. تعداد نورون‌ها در لایه ورودی و خروجی برابر تعداد متغیرهای ورودی و خروجی است و تعداد لایه مخفی و تعداد نورون در هر یک از آنها با توجه به پیچیدگی مسأله تغییر می‌کند (Sarkar et al., 2010). به جز لایه ورودی، در لایه‌های دیگر نورون‌ها دارای مقدار ویژه‌ای به نام بایاس هستند و همچنین تابع تبدیل بر روی خروجی آنها تأثیر می‌گذارد. بایاس شبیه وزنی است که ورودی آن 1 است و برای ایجاد تفاوت بین نورون‌ها به کار برده می‌شود. در ابتدای آموزش شبکه، وزن‌ها و بایاس‌ها به صورت تصادفی انتخاب می‌شوند. شبکه به صورت نظارت شده با استفاده از الگوریتم پس انتشار آموزش داده می‌شود. این الگوریتم یادگیری بر اساس قانون تصحیح خطا می‌باشد. به این صورت که خطا در جهت عکس در شبکه انتشار پیدا می‌کند و وزن‌ها و بایاس‌های شبکه بر اساس خطا طوری تنظیم می‌شوند که نتیجه مطلوب بدست آمده و خطا به سمت صفر میل کند. هر مرحله که الگوهای ورودی به سمت جلو در شبکه انتشار می‌یابد و خروجی شبکه را ایجاد

می کند یک دوره یا epoch نامیده می شود. این روند یا دوره های آموزشی تا وقتی که خطا کمینه شود ادامه می یابد. تابع هزینه ای که قرار است در حین آموزش شبکه کمینه گردد معمولاً MSE یا SSE می باشد (Khandelwal and singh, 2011).

۵. بحث و نتایج

۵-۱. آنالیز رگرسیون چند متغیره

نتایج آنالیز داده ها به روش رگرسیون چند متغیره در جدول ۲ نشان داده شده است. برای کنترل کردن اعتبار کلی مدل ساخته شده از آزمون F استفاده می شود. از آنجایی که مقدار F از جدول توزیع آن برابر ۲/۶۸ و میزان F محاسبه شده مدل ۱۱۱/۴۵۴ است (بزرگتر از F جدول توزیع است) و با توجه به اینکه سطح معنی داری در این آزمون کمتر از ۰/۰۵ است، فرضیه صفر رد و فرضیه مقابل آن پذیرفته می شود. بدان معنا که حداقل یکی از متغیرهای مستقل نظیر مقاومت تراکمی، BTS و CLI با صفر تفاوت داشته و بر نرخ نفوذ تأثیر دارد. پس از بررسی اعتبار کلی مدل، اعتبار هر یک از متغیرهای وابسته به طور جداگانه با آزمون t مشخص می شود. مقادیر آماره t و سطح معنی داری در این آزمون برای هر یک از متغیرهای مستقل در جدول ۲ نشان داده شده است. بزرگتر بودن آماره t یک متغیر مستقل از مقدار t جدول توزیع آن و کوچکتر بودن سطح معنی داری از ۰/۰۵ نشان می دهد ضریب بدست آمده برای آن متغیر به لحاظ آماری معنی دار است. در مدل ساخته شده مقدار t از جدول توزیع t استیودنت، ۱/۹۸ می باشد. بنابراین با توجه به اینکه قدر مطلق آماره t برای متغیرهای مستقل BTS، UCS و CLI بزرگتر از t جدول توزیع است و سطح معنی داری در این آزمون برای هر سه متغیر مستقل از ۰/۰۵ کمتر است لذا فرضیه صفر رد و فرضیه مقابل آن پذیرفته می شود. بدان معنی که ضرایب بدست آمده برای هر یک از متغیرهای مستقل مدل با صفر تفاوت داشته و این پارامترها تأثیر معنی داری بر نرخ نفوذ TBM دارند. ضریب تعیین مدل نیز بیانگر آن است که ۷۳/۸ درصد نرخ نفوذ TBM با تغییر مقاومت تراکمی، BTS و CLI قابل توجیه است. نهایتاً رابطه ۲ برای پیش بینی نرخ نفوذ TBM ارائه می شود. نمودار مقادیر مدول پیش بینی شده با استفاده از این رابطه در مقابل مقادیر اندازه گیری شده در شکل ۱ نشان داده شده است.

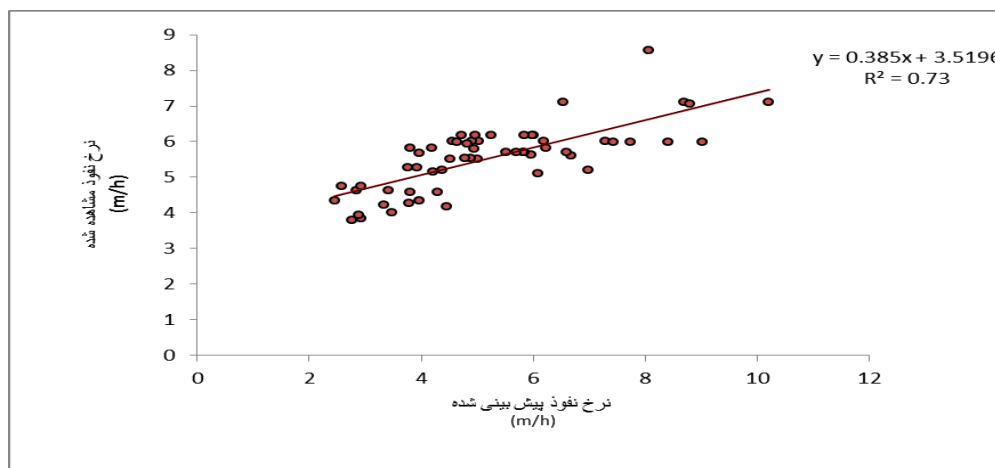
جدول ۲: آنالیز داده ها به روش رگرسیون چند متغیره

110.25		آماره F		نتایج آزمون ANOVA	
0		P-value			
p-value	آماره t	خطای معیار	ضریب	پارامترهای مدل	
0.05	0.226	0.61	0.471	CONSTANT	
0.008	-0.19	.074	-0.15	RMR	
0	7.69	-0.25	0.004	UCS	
0	-11.24	-0.371	-0.160	sigmacm	
0	5.001	0.022	0.152	CLI	
0	6.19	0.019	0.058	BTS	
R ² =0.73			ضریب تعیین نرخ پیشروی		

$$PR=0/471+0/004*UCS-0/16*SIGMA +0/058*BTS+0/152*CLI-0/072*RMR+0/02*E$$

در رابطه ۲، نرخ نفوذ بر حسب UCS، m/h مقاومت تراکمی تک محوره بر حسب MPa، BTS بر حسب GPa است.

شکل ۱. نرخ نفوذ پیش بینی شده از طریق رابطه ۲ در مقابل نرخ نفوذ مشاهده شده

۶. پردازش داده ها با شبکه عصبی

در این بررسی چندین شبکه عصبی پرسپترون چند لایه MLP با ورودی‌هایی که برای spss استفاده شد، به عنوان پارامترهای ورودی برای پیش‌بینی نرخ نفوذ استفاده شد. بدین معنی که شبکه دارای لایه ورودی با ۵ نورون، یک لایه مخفی با ۲ لایه مخفی با ۴ نورون و لایه خروجی با ۱ نورون می‌باشد. توابع فعال‌ساز در لایه مخفی و لایه خروجی تانزانت هایپربولیک و قانون یادگیری شبکه trainbr است. الگوریتم trainbr زمانی که ورودی و اهداف شبکه بین (۱-۱) نرمال شده باشند مورد استفاده قرار می‌گیرند. کلیه داده‌ها قبل از ورود به شبکه در محدوده (۱-۱) و با توجه به مقادیر حداکثر و حداقل هر پارامتر و با توجه به رابطه ۳ نرمال می‌شوند. این کار بدان منظور انجام می‌شود که بزرگی داده‌ها در نتایج تأثیرگذار نباشد. پایگاه داده شامل ۶۴ نمونه است که ۷۰ درصد آن (۴۵ نمونه) برای آموزش و ۳۰ درصد دیگر (۱۹ نمونه) برای آزمایش شبکه استفاده شد. در شکل ۳ عملکرد شبکه در حین آموزش نشان داده شده است. چنانچه ملاحظه می‌شود آموزش شبکه بعد از ۸۳ دوره و با SSe برابر ۳/۹۹ متوقف شده است. از آنجایی که تعداد epoch ها در آموزش شبکه کم است می‌توان گفت که شبکه داده‌های آموزش را حفظ نکرده بلکه آن‌ها را فراگرفته است.

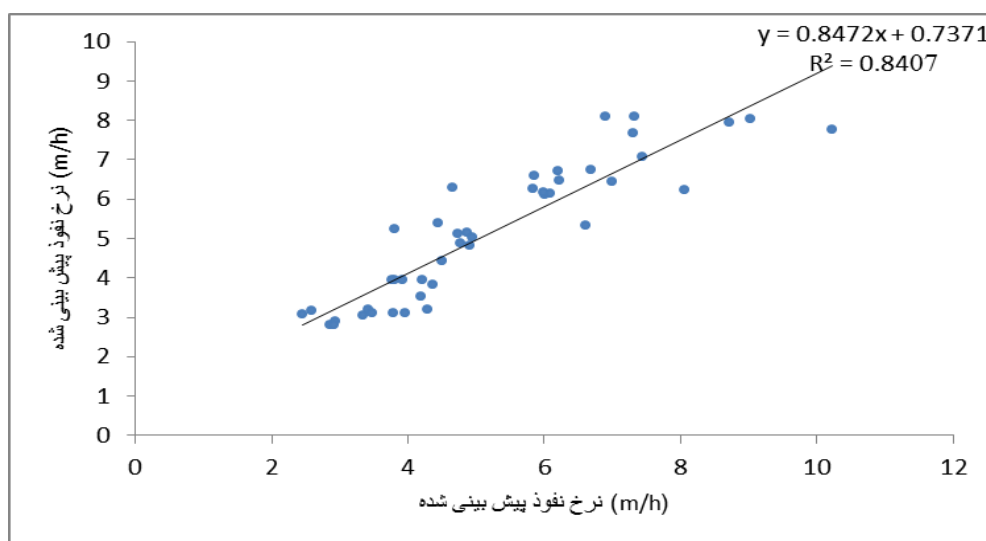
$$X_{normal} = 1 - \frac{X_{max} - X}{X_{max} - X_{min}} \times 2$$

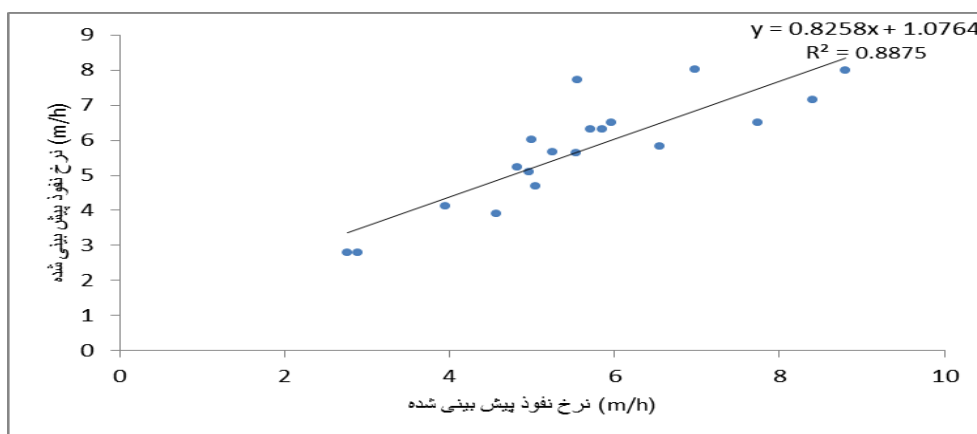
جدول ۳: مدل شبکه عصبی با ساختارهای شبکه متفاوت

شماره مدل	ساختار شبکه	ضریب آموزش شبکه (R^2)	MSE	ضریب آزمون شبکه (R^2)	MSE	مدل شبکه عصبی (R)	مدل شبکه عصبی (R^2)
۱	5-8-1	0/80	2/78	0/86	1/37	0/89	0/79
۲	5-6-7-1	0/86	2/17	0/51	2/39	0/93	0/86
۳	5-7-12-1	0/84	3/11	0/80	1/51	0/92	0/84
۴	5-12-12-1	0/78	3/57	0/53	1/92	0/88	0/77
۵	5-12-5-1	0/88	2/23	0/84	2/32	0/94	0/88
۶	5-9-1	0/84	3/07	0/82	1/42	0/91	0/82
۷	5-3-1	0/64	4/4	0/63	1/94	0/78	0.60

با توجه به جدول بالا و مقادیر (R^2) آموزش و آزمایش و همچنین مقادیر MSE، شبکه‌ای با ساختار شبکه ۵*۷*۱۲*۱ جهت پیش بینی نرخ نفوذ عملکرد بهتری را نشان می‌دهد. در اشکال ۴ و ۵ نرخ نفوذ پیش‌بینی شده با استفاده از شبکه عصبی در مقابل نرخ نفوذ اندازه‌گیری شده برای داده‌های آموزش و آزمایش نشان داده شده است. ضریب تعیین (R^2) برای داده‌های آموزش ۰/۸۴ و برای داده‌های آزمایش ۰/۸۸ می‌باشد. بیشتر بودن ضریب تعیین نسبت به روش رگرسیون چند متغیره، قابلیت اعتماد بیشتر شبکه عصبی را نشان می‌دهد.

شکل ۲: نرخ نفوذ پیش‌بینی شده با شبکه عصبی در مقابل نرخ نفوذ اندازه‌گیری شده (داده‌های آموزش)

شکل ۳. نرخ نفوذ پیش بینی شده با شبکه عصبی در مقابل نرخ نفوذ اندازه گیری شده (داده های آزمایش)

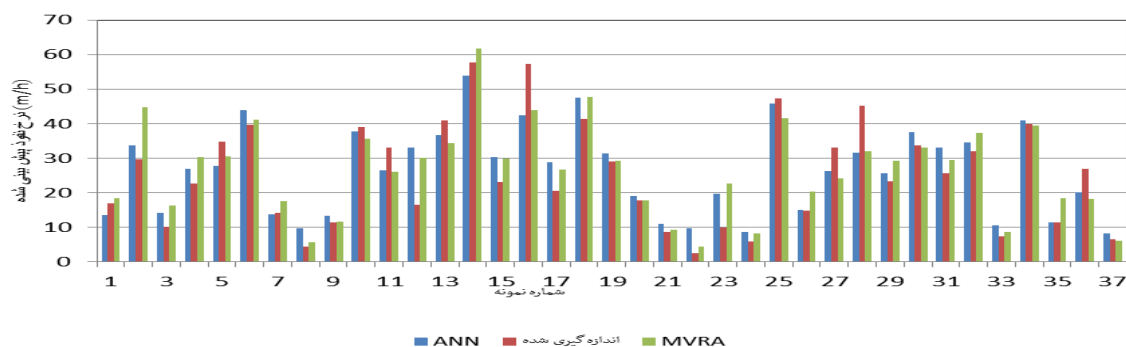
۷. مقایسه عملکرد مدل ها

در شکل ۴ نمودار ستونی مدول یانگ اندازه گیری شده و پیش بینی شده با استفاده از شبکه عصبی و رگرسیون چندمتغیره برای داده های آزمایش نشان داده شده است. (2008) Yilmaz and Yuksek از پارامترهای R^2 ، RMSE و VAF به منظور بررسی عملکرد مدل ها استفاده کرده اند. روابط این شاخص ها در زیر ارائه شده است. هر چه R^2 به عدد یک، RMSE به صفر و VAF به ۱۰۰ نزدیک باشد مدل عملکرد بهتری خواهد داشت. در این مطالعه نیز از این پارامترها جهت بررسی عملکرد مدل ها استفاده گردید که نتایج آن در جدول ۴ نشان داده شده است. چنانچه دیده می شود شبکه عصبی برآورد بهتری از نرخ نفوذ پیش بینی شده دارد.

$$VAF = \left[1 - \frac{\text{var}(y - \hat{y})}{\text{var}(y)} \right] \times 100 \quad (1)$$

$$RMSE = \sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (y_i - \hat{y}_i)^2} \quad (2)$$

y و \hat{y} در این روابط به ترتیب مقادیر اندازه گیری شده و پیش بینی شده می باشند.

شکل ۴: نمودار ستونی برای مقایسه عملکرد مدل های پیش بینی

جدول ۴: شاخص های عملکرد برای مدل رگرسیون چند متغیره و ANN

مدل	R^2	RMSE	VAF
MVRA	۰/۷۳۷	۳/۳۷	۷۳/۷۳
ANN	۰/۸۴۵	۱/۹۱	۸۴/۴۳
	۰/۸۸۲	۱/۵۲	۸۸/۸۶

۸. نتیجه گیری

در تحقیق حاضر از روش رگرسیون چند متغیره و شبکه عصبی مصنوعی در پیش بینی نرخ نفوذ TBM، استفاده گردید. از مقایسه ی مقادیر پیش بینی شده با استفاده از شبکه ی عصبی و رگرسیون چند متغیره ی غیرخطی با مقادیر واقعی نرخ نفوذ، این نتیجه حاصل شده است که نتایج شبکه ی عصبی نسبت به رگرسیون غیرخطی به واقعیت نزدیک تر است. با توجه توضیحات فوق، در این مقاله به بررسی اثر پارامترهای سنگ بکر بر نرخ نفوذ با استفاده از روش شبکه های عصبی مصنوعی پرداخته شده است. به منظور تحلیل با روش شبکه های عصبی مصنوعی، شبکه های زیادی با ساختارهای متفاوت با در نظر گرفتن یک و دو لایه ی میانی و همچنین تعداد نرون های متفاوت در لایه ها ساخته شده است. در نهایت شبکه ای با دو لایه ی میانی، ۵ پارامتر ورودی متشکل از پارامترهای مربوط به سنگ بکر، توده سنگ و پارامترهای اجرایی ماشین، ۱۲ و ۷ نرون در لایه ی میانی و پارامتر نرخ نفوذ در لایه ی خروجی به عنوان شبکه ی بهینه برای پیش بینی نرخ نفوذ انتخاب شده است.

۹. مراجع

- ۱- مهدوری، س.، ۱۳۸۳، "پیش بینی ضریب بهره وری TBM های باز"، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران
- ۲- مصطفی کیا، ح.، ۱۳۹۰، "شبکه های عصبی در MATLAB"، انتشارات کیان رایانه سبز
- ۳- یآوری، ش. م. و مهدوری، س.، ۱۳۸۵، "پیش بینی نرخ نفوذ ماشینهای تونلبری با استفاده از شبکه ی عصبی"، نشریه ی دانشکده ی فنی، دانشگاه تهران
- 4- Demuth, H., Beale, M., Hagan, M.; 2006; Neural Network Toolbox for Use with MATLAB, The Math Works, Inc
- 5- Freeman, F.A.; 1994; Simulating Neural Networks, Addison-Wesley Publishing Company, Inc., New York.